

Uborkák és emberek

A fejlesztés részvételi projektje Igriciben

Barátommal és kollegámmal, Bodorkós Barbarával 2008 májusában a Polgár Alapítvány támogatásával indítottuk útjára a később „igrici uborkaprojekt”-ként ismertté vált kezdeményezést. Célunk egy olyan „részvételi fejlesztési” folyamat elindítása volt, amely nem csak közvetlenül reagál a Mezőcsáti Kistérség négy településén (Ároktőn, Igriciben, Tiszakeszin és Tiszatarjánban) élő cigány közösségek problémáira, de beleszólást is biztosít számukra a fejlesztési irányok kijelölésébe és az együttműködésünkben kibontakozó tervek megvalósításába. Ezért is kapta a projekt a „Semmit róluk nélkülük!” alcímet. A folyamat első lépése a több hónapos akciókutatás volt, amelynek során megkíséreltük feltérképezni a roma lakosok szükségleteit, jövőképét, és a birtokukban lévő ismereteket. Az érintettek észlelésére és véleményére próbáltunk maximálisan támaszkodni. Természetesen tisztában voltunk azzal, hogy ez a megközelítés számos kérdést felvet, hiszen specifikus cigányproblémaként jelenít meg egy sor rendszerszintű jelenséget, például a térséget sújtó munkanélküliséget. Ugyanakkor azt reméltük – és ez számunkra döntő jelentőséggel bírt –, hogy ha a problémák személyes síkon vetődnek fel, akkor az is lehetővé válik, hogy az emberek ezekhez cselekvő módon viszonyuljanak. Tudtuk, a remény felvillantása nem veszélytelen, mivel az esetleges kudarc még mélyebb kilátástalanságba taszíthatja azokat, akiket arra bátorítottunk, hogy nézzenek szembe gazdasági és társadalmi kirekesztettségükkel.

Kezdetől fogva világos volt, hogy az emancipáció kérdését nem lehet elválasztani attól, ahogyan a többségi társadalom a romákra tekint: a helyi hierarchikus viszonyoktól és a cigányokkal kapcsolatos országos diskurzus átalakulásától. (Projektünk egy időben zajlott az országos gyilkosságsorozattal, s az egyik helyszín csupán tizenöt kilométerre esik Igricitől.) Egyértelmű volt, hogy a helyi társadalom hangadóinak és vezetőinek legalább hallgatólagos támogatása nélkül kevés esély mutatkozik arra, hogy konkrét kezdeményezéseinket megvalósítsuk. Például az igrici szövetkezet talpra állítását több hónapig blokkolta a helyi gazdátársadalom csendes ellenállása. Ezt végül is úgy tudtuk megtörni, hogy elnyertük a polgármester támogatását, aki pedig kezdetben a terv felkarolásától taktikusan elzárkózott. Többek között ezen az első áttörésen felbuzdulva reméltük, hogy az uborkaföld sikere pozitív hatással lehet a már akkor igen feszült interetnikus kapcsolatokra.

A második lépés az akciókutatás során bevont lakosok részvételére építő „közösségi tervezés” volt – illetve lett volna. Ugyanis a gyakorlatban a folyamat itt egy sajátos, és számunkra igen tanulságos fordulatot vett.

Közbevetőleg még annyit meg kell jegyeznünk, hogy a Mezőcsáti Kistérség roma közösségeiben végzett munkánkat a Bodorkós Barbara által 2006 márciusában megkezdett vidékfejlesztési folyamat mintájára képeztük el. Ez azt jelentette, hogy ugyanazt az alulról építkező módszertant kíséreltük meg alkalmazni, ami korábban a helyi lakosok, civil szervezetek, valamint a nemzeti parkok és önkormányzatok alkalmazottainak körében már többé-kevésbé sikeresnek bizonyult (és amelyet mindketten a zöld aktivista szubkultúrából hoztunk magunkkal). Ennek megfelelően az első néhány hónapban foggal-körömmel ragaszkodtunk a „részvételi fejlesztés” bázisdemokratikus-egalitárius elveinek érvényesítéséhez. Ennek legjellemzőbb megnyilvánulása az volt, hogy a roma lakosokat a vezetők megkerülésével próbáltuk meg bevonnani a tervezés folyamatába. Ez a „csökönyös” hozzáállás számos konfliktushoz vezetett, többek között a kisebbségi önkormányzatok vezetőivel, akik – hol nyíltan, hol burkoltan – szabotálták az általunk összehívott csoportos megbeszéléseket és fórumokat. Olyannyira, hogy három-négy hónap elteltével rá kellett jönnünk, megközelítésmódunk nem csak elnyújtaná a tervezés folyamatát, de könnyen zátonyra is futtathatná azt. Mi, akik többé-kevésbé tudatosan

baloldali-humanista értékeket vallottunk, ezt kudarcként éltük meg. A projekttől ugyanis azt reméltük, hogy a leginkább alávetettek közül is „előcsalogatja” az öntudatos, szabadságszerető *citoyent*. Helyi beágyazottságunk mértéke azonban nem volt elégséges vagy megfelelő ahhoz, hogy az általunk forszírozott – helyi partnereink számára idegennek és életszerűtlennek ható – részvételi elveket meggyökereztessük. Ezt tetézte, hogy mi magunk is egy szövevényes hatalmi viszonyrendszer hálójában vergődünk. A projekt finanszírozását magára vállaló Polgár Alapítvány érdekei és saját elképzeléseink nyilvánvalóan nem mindig estek egybe. Az ebből adódó konfliktusok ráadásul jelentős mértékben befolyásolták a projektben résztvevő partnerekhez fűződő viszonyunkat.

A helyi „erős emberekkel” szemben alkalmazott stratégiánk megváltoztatását azonban mégsem ez a konfliktusos belső folyamat kényszerítette ki, hanem egy másik hatalmi nyomás: a Bajnai-kormány Leghátrányosabb Helyzetű Kistérségek (más néven: LHH) Programja. A jelentős források felett rendelkező program koordinátorai azzal kecsegtettek bennünket, hogy a kedvezményezett körébe sorolt Mezőcsáti Kistérség hajlandó lenne befogadni a roma közösségeket célzó fejlesztési elképzeléseket. Ezt alátámasztani látszott az a fejlemény, hogy a kistérségi polgármesterek felajánlották: kapcsolódjunk be a tervező kerekasztal munkájába. Részvételünk pedig esélyt kínált arra, hogy a megvalósításra ajánlott fejlesztési tervek között szerepeljen legalább egy-két „cigány foglalkoztatási” projekt is. Ezután a helyi cigány vezetőkkel folytatott küzdelem egyik pillanatról a másikra lekerült a napirendről, ugyanis nyilvánvalóvá vált, hogy össze kell fognunk egy *ad hoc* „cigánypárti” politikai szövetség összekovácsolása érdekében. Az erőforrásokért versengő CKÖ-vezetők, közreműködésünkkel, hosszas egyeztetések árán tető alá hoztak egy megállapodást, amihez sikerült a polgármesterek egy részének a támogatását is megszerezni. Ennek lényege az volt, hogy a tiszatarjáni romák számára indított gombatermesztési projekt felkerült az LHH főlistára (és végül hetven millió forint támogatásban részesült), míg az igrici uborkaprojekt beindításához szükséges kamatmentes hitel folyósítását a Polgár Alapítvány vállalta magára.

Kezdetektől világos volt, hogy Igriciben mezőgazdasági projektet érdemes megvalósítani. Hiszen itt láttunk a románknál megművelt magánkerteket, és az interjúk alapján tudtuk, hogy sokakban él még a korábbi TSZ-ben megszerzett tudás. Ráadásul több interjúalanyunk megjegyezte, hogy „milyen szép is volna, ha netalántán fel lehetne támasztani a korábban jól működő állami kerteszetet”. A kérdés tehát nem az volt, hogy milyen tevékenységet végezzenek, hanem, hogy miképp. Az is egyértelmű volt, hogy a vezető nem lehet más, mint Zoli, a helyi CKÖ vezetője, akit majd szétvetett az ambíció és a közösség érdekében végzett cselekvés iránti vágy. Ráadásul a vezetői szerepre a kertészeti növények termesztése és értékesítése terén szerzett közel húszéves tapasztalata is predestinálta. Tehát 2008 utolsó és 2009 első negyedét a Zolival való egyezkedéssel és a tervezéssel töltöttük.

Noha rendkívül tanulságos volna, most nem elemezhetem részletesen a hármunk között létrejött, történelmi előképek által erősen meghatározott, nehezen átlátható és igencsak terhes viszonyt, amely folyamatos odafigyelést és állandó improvizációt igényelt. Ugyanakkor azt mindenképp meg kell említenem, hogy nagymértékben e viszonytól függött a projekt sikere. Közel másfél éves együttműködésünk során többször éreztük mindannyian úgy, hogy nincs tovább. Barbara és jómagam a projektvilág normáinak nyomása alatt feszességet és precizitást kértünk számon, Zoli viszont a helyben működő gyakorlatok tapasztalatai és jól felfogott érdeke alapján egyrészt több rugalmasságért küzdött, másrészt egy számunkra túlzottan autoriter vezetői szerepet forszírozott. Vagyis, mindenki a társadalmi pozíciójának megfelelő kottához nyúlt, és abból játszott. Ráadásul a helyi gazdátársadalom ellenállása miatt elhúzódó földvásárlás, illetve a Polgár Alapítvány munkatársaival fennálló tisztázatlan hatalmi viszonyaink folyamatosan megrendítették az épp kialakulóban lévő bizalmat. Mindez a projekt összeomlásával fenyegetett.

A strukturális alapú feszültségek és kulturálisan kódolt konfliktusok útvesztőjéből a kiutat végül is az erőszakmentes kommunikáció normáira épülő, a problémák gyökereire újra és újra rákérdező, a közös érdekeket konzekvensen előtérbe állító párbeszéd, illetve – ezzel párhuzamosan – a szerepfelfogások óvatos áthangolása jelentette. Plasztikusan kifejezve: a tétet érzékelve mindenki tett egy lépést a másik felé. Például mi, ideiglenesen félretéve az eredetileg meghatározott sikerkritériumokat (mint például a szövetkezeti demokrácia), elfogadtuk Zoli „tészelnökös” irányító szerepét, és egyfajta mentori-tanácsadói szerepbe vonultunk vissza.

A kulcsfontosságú momentumnak azonban a „túlméretezett uborkák támadása” bizonyult. Egy fontos technikai művelet – a „kacsolás” – elmulasztása, és a Tisza-vidékre zúduló júliusi esőzések miatt rendkívül gyors növekedésnek indultak az uborkák. Félő volt, hogy pár nap alatt akkorára nőnek, hogy már legfeljebb „salátás” uborkaként lesznek eladhatók, igen alacsony áron. Ezt megelőzendő, úgy döntöttünk, hogy – az

országos média és budapesti ismerőseink mozgósításával – uborkamentő akciót szervezünk. Ennek sikere fordulópontot jelentett mind kapcsolatunk, mind a projekt történetében. A közösen átélt „vészhelyzet” és az arra adott közös válasz szilárd alapokat teremtett az együttműködés folytatásához.

Nekünk Barbarával az volt a tervünk, hogy 2009 szeptemberétől a szövetséget fenntartható és demokratikus működését támogató képzéseket szervezünk a tagságnak, s Zolinak e folyamatban vezető szerepet biztosítunk. (Én magam úgy gondoltam, hogy több hónapra Igricire költözöm és az ott folytatott munkám teszem az akkor kezdődő PhD-kutatásom tárgyává.) Emellett olyan – a foglalkoztatási projektre mint alapzatra felépíthető – szociális és kulturális kezdeményezések megvalósításáról is szó esett közöttünk, amelyektől azt reméltük, hogy elmélyítik azt a pozitív változást, amely Igrici roma lakosainak önképében, valamint a cigány és nem cigány lakosok egymáshoz való viszonyában elindult a kertészeti szárba szökkenésével. Sajnálatos, hogy mind-ebből végül nem lett semmi. Ugyanis tárgyalásaink a projekt folytatásáról a Polgár Alapítvánnyal zsákutcába futottak. Bár távozásunkkal nem szakadt meg a helyiekkel – így Zolival – kialakított bizalmi kapcsolat, de lehetőségünk arra már nem volt, hogy a helyben zajló folyamatokat érdemben befolyásoljuk.

Annyit azonban az „igrici modellről” szóló médiabeszámolókból és a Zolival folytatott későbbi beszélgetéseimből is meg tudtam állapítani, hogy a projektnek egyértelműen voltak pozitív hatásai. Hadd kezdjem Zolival, akit az LHH-pénzekért zajló küzdelemben még félre lehetett söpörni, de mára regionális szinten ismert és elismert vezetővé nőtte ki magát. Amikor legutóbb beszéltem, arról panaszkodott, hogy alig győz eleget tenni az ország legkülönbözőbb településeiről érkező meghívásoknak... Amint utaltam rá, a projekt életében fordulópontot jelentett Kislászló Csaba polgármester nyilvános „átállása”. Bátor lépését a „történelem visszaigazolta”, ugyanis a korábban ismeretlen Igrici bekerült az országos nyilvánosságba, és ez az ő pozícióját is megerősítette. S bár 2010 októberében szocialista színekben indult – az országban majdhogynem egyedülálló módon – 88%-os többséggel mégis újraválasztották.

Befejezésépp hadd hangsúlyozzam e részvételi projekt hazai aktualitását. A jelenlegi kormányzat társadalompolitikai intézkedései miatt is kibontakozó társadalmi folyamatok ismeretében azt gondolom, hogy a következő időszakban a lokális emancipációs-integrációs modellek képezhetik a progresszív politikai cselekvés meghatározó irányát. Ráadásul igen fontosnak bizonyulnak ma az olyan konkrét, a gyakorlat próbáját kiállt, mintaszerű kezdeményezések, amelyek megidézhetők a politikai vitákban.

Az ilyen projektek felépítéséhez és működtetéséhez általában egyszerre van szükség intellektuális kreativitásra, társadalomtudományi éleslátásra, morális elkötelezettségre és professzionális folyamatirányításra. Mivel ezek a tudásformák és képességek jellemzően különböző társadalmi pozíciókat betöltő, valamint más és más alrendszerhez kötődő egyéneknél lelhetők fel, logikusan vetődik fel a tudományos és civil szféra közötti együttműködés kérdése. De vajon hajlandóak-e a politikai cselekvéstől zsigerileg ódzkodó kutatók és civilek felülvizsgálni elutasító álláspontjukat? Készek-e vállalni a kockázatokat, ha a tettek mezejére lépnek? Ma ez az egyik kulcskérdés, amit az értelmiségnek meg kell válaszolnia.